

ПУБЛІЧНА СФЕРА ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ В СУЧАСНІЙ КОМУНІКАТИВНІЙ ТЕОРІЇ

Проблема публічної сфери є актуальною для сучасної політичної науки, оскільки розширяє предметну сферу політичної теорії. Концептуалізація публічного простору політики є важливим завданням для сучасної України, оскільки дедалі більше політичних процесів відбувається у просторі публічності, стають відомими широкому загалу населення та мають певний відгук та реакцію з боку суспільства. Те, у який спосіб відбуваються ці процеси має непересічне значення для формування нового теоретичного образу політичної системи. Цей новий проєктивний образ має містити оптимальні риси, які будуть визначати як потреби еліти в управлінні суспільством, так і громадськості в отриманні інформації та участі в прийнятті рішень. Публічна сфера в умовах демократії – це новий вимір взаємодії керованих та підлеглих, простір поширення політичних ідей у вигляді політичних висловлювань, які мають загальну значущість.

Теоретичне вивчення і обґрунтування публічності в сфері політики має велику вагу через набуття самостійності засобами масової інформації. Медіа в сучасному світі стають суб'єктами політичної діяльності, трансформуючи традиційні політичні уявлення, впливаючи на психологічний стан населення. Тому, сучасна теорія політики стає перед завданням адекватного відображення сучасного стану публічної сфери в умовах гіпертехнологізації комунікаційних процесів. Комунікативна теорія, представлена працями Карла-Отто Апеля, Юргена Хабермаса, Готфріда Оффе, є тим філософським та методологічним підґрунтям, яке розкриває сутнісні засади публічної сфери суспільства. Розробка комунікативних процесів на соціальному рівні, здійснена засновниками комунікативної теорії для сучасної політичної науки, дає можливість отримання зразків етично обґрунтованої поведінки та проєкту нового суспільства. Тому, метою даної статті є характеристика теоретичних засад публічної сфери у творах класиків комунікативної теорії. Основними працями, на які спирається автор даної статті є філософська робота С.О. Сарновської, в якій встановлено, що комунікативна культура суспільства характеризується «людським виміром» соціальних, у тому числі й міжсуб'єктивних відносин, переслідує мету взаємозбагачення індивідів засобами інформаційного обміну, взаємотрансляції знань, розповсюдження позитивного значимого «діалогічного» життєвого досвіду спільного існування [1]. Р.А. Сирінським [2] виявлено можливості та межі застосування комунікативної методології через деталізацію змісту понять інтерсуб'єктивності, як необхідної форми міжнаціональних та міжетнічних відносин, як підґрунтя комунікації, що обумовлює її ціннісні нормативи, ідеальної комунікативної ситуації, як орієнтира для міжнаціональних дискурсів, для аналізу внутрішньо національних та міжнаціональних соціальних відносин. Політологом А.К. Клячиним [3] визначено специфіку, основні напрямки та властивості впливу політичної комунікації на трансформацію політичних цінностей. Запропоновано характеристику, а також визначено й описано принципи, схему реалізації та складові частини політичної комунікації. Разом з тим, проблеми співвіднесення фундаментальної філософської теорії комунікативної дії та публічної сфери як предметної галузі політичних наук не знайшли повного відображення до цього часу.

Основний зміст статті

У контексті розкриття евристичного потенціалу комунікативної теорії для дослідження фундаментальних проблем політичної системи, важливим є розуміння того, що публічна сфера є новим образом політики, який є орієнтиром існуючих практик політичної взаємодії та способів реалізації політичної прагматики. Глибинне осмислення складових майбутнього образу політики на філософському рівні дає досить конкретну, доктринальну основу для імовірного розвитку політичної системи. Практика публічної сфери, маючи комунікативно-теоретичне підґрунтя, потребує лише популяризації та поширення у наукових та політико-прагматичних колах.

Як вказує Ю. Хабермас, «учасники дискусії не можуть відмовитися від тієї передумови, що структура їх комунікації на основі ознак, які можна формально описати, виключає будь-який примус, що впливає на процес взаєморозуміння зовні чи виходить з нього самого, за виключенням того, яке може бути викликане найкращими аргументами і нейтралізує цим всі мотиви, окрім мотиву спільних пошуків істини» [4, с.140].

Важливою у контексті взаємодії сучасної політичної теорії та філософської теорії міжособистісної комунікації є поняття ситуаляції дискурсів, яке вводить Юрген Хабермас, не ведучи мову про демократію, він обговорює можливість поширення інституту дискурсу в суспільстві на соціальному рівні. Оскільки політика і її публічна сфера – це один з макрорівнів розвитку суспільства, то зміна поведінки і виведення дискурсу на рівень інститутів, є вагомим основою для подальшого розвитку політичної сфери в усьому світі. Саме на основі появи дискурсу як інститутів, тобто уставлених практик, які мають тривалу історію, результати і процесуальний вимір, можливе встановлення нових нормативів політики, які будуть протиставлятися насильницьким діям не публічного та не прозорого характеру. На думку німецького філософа, «оскільки дискурси піддаються просторово-часовим обмеженням і розгортаються у контекстах суспільного життя; оскільки характери учасників дискусії не є інтелігібельними і можуть збуджуватися іншими мотивами, ніж єдино припустимий мотив спільного пошуку істини; оскільки доводиться упорядковувати чергування тем та доповідей, регламентувати початок, закінчення та поновлення дискусії, забезпечувати релевантні вимоги та оцінювати компетенції, оскільки виникає потреба у *інституційних заходах*, здатних настільки нейтралізувати немінучі емпіричні обмеження, а також зовнішні і внутрішні впливи, яких можна обминути, що ідеалізовані умови, які завжди передбачаються учасниками дискусії, можна буде виконати у достатньому наближенні. Ці тривіальні прояви необхідності *інституалізації дискурсів* ніяким чином не заперечують змісту їх передумов, який частково розходиться з фактами. Скоріше, спроби інституалізації, зі свого боку, слухняно слідує нормативним цільовим уявленням, які ми невільно запозичуємо у інтуїтивному перед розумінні аргументації як такої» [4, с.144].

Істотну вагу для політологічної концептуалізації публічної сфери відіграє розвиток понять і предметної сфери спільності дій на соціальному рівні та можливостей інтеграції на основі рівно правленої взаємодії. Інтеграція індивідів, навіть, якщо вони не є політизованими на основі морально обґрунтованого та рівноправного, не репресивного спілкування, дає змогу для висунування політичних ідей та відстоювання політичних вимог та інтересів. Саме в цій основі народжуються нові рушійні сили політичного процесу, для яких мотивація політичної участі буде полягати, насамперед, у цивілізованому вирішенні життєвих питань та у прийнятті рішень на основі серйозних обговорень із заслуховуванням якомога ширшого кола точок зору. «Адже символічні структури будь-якого життєвого світу відтворюють себе у формах культурної традиції, соціальної інтеграції та соціалізації, а ці процеси ... можуть бути здійснені тільки через посередництво орієнтованої на взаєморозуміння дії» – зазначив теоретик комунікативної дії [4, с.161]. Крім того, на думку Ю. Хабермаса, «етика дискурсу... не пропонує ніяких змістовних орієнтирів, але тільки процедури: процедуру практичного дискурсу» [4, с.163].

Отже, комунікативна теорія Хабермаса впритул наближається до політичних засад публічної сфери, пропонуючи новий вимір значення політики. Традиційний владо-центричний та інституційно-процесуальний вимір політики поступається новим змістом політики як середовища комунікації, передавання знань, інформації в межах кола індивідів, в межах певної компетенції. Саме на основі цих практик відбувається зміна авторитетів в політиці, від змагальності та досягнення політичного і ідеологічно обумовленого результату, до досягнення блага певної локальної спільноти та, в цілому, блага людства як такого. Саме в цих умовах відбувається нова перебудова оцінок політики на основі моралі та етики. «Моральне судження – згідно Ю. Хабермаса – позбавляється локальних домовленостей і від історичної забарвленості тією чи іншою життєвою формою; більше не можна посылатися на значущість цього обумовленого життєвим світом контексту. І відповіді на питання моралі зберігають тепер за собою тільки властиву передбаченням силу раціональної мотивації; разом із спірними очевидностями того фону, який утворює життєвий світ, вони втрачають і рушійну силу емпірично дієвих мотивів. Для того, щоб набути практичної дієвості, будь яка універсалістська мораль повинна відшкодувати ці втрати у конкретній моральності, на як і вона йде заради досягнення когнітивних переваг. Універсалістські версії мораль пов'язані з тими формами життя, які, у свою чергу настільки «раціоналізовані», що дають змогу для вмілого застосування всезагальних моральних передбачень і представляють мотиви для втілення передбачень у моральні дії. Тільки ті форми життя, які у цьому сенсі «йдуть на зустріч» універсалістським версіям моралі, відповідають необхідним умовам, дотримуючись яких результати абстрагуючої роботи із деконтекстуалізації і де мотивації можна було б зробити такими, що повертаються»[4, с.172].

Важливою стороною осмислення публічної сфери політики є розуміння ролі і місця політичної комунікації. Традиційно вважається, що політична комунікація входить до політичної системи, проте, з погляду дискурсивної прагматики, більш важливим є інституційність комунікації, тобто не передача інформації, яка здійснюється ЗМІ, а саме позамедійний контекст політичного комунікування, який полягає у взаємній підтримці в обговоренні спільних питань і таке інше. Позамедійна політична комунікація виступає важливим ресурсом залучення до політичної діяльності як на основі клубної діяльності та діяльності громадських асоціацій за інтересами. Тут важливим є момент міжособистісних мотивів для вступу у дискурсивні обміни. Саме комунікативна теорія розкриває потенціал індивідів як мовців – учасників комунікативного процесу.

В контексті дослідження суспільства як суб'єкт-об'єкта критичної соціальної науки або трансцендентальної мовної гри серед «даних» мовних ігор К.-О. Апелъ зазначає, що «заходячи наперед, можна сказати: ми, люди як істоти, наділені мовою (на противагу тваринам) змушені приходити до «взаєморозуміння» відносно критеріїв смислу у та значущості наших вчинків і пізнання. Можливість такого взаєморозуміння в сфері критеріїв (парадигм, стандартів) правильного прийняття рішення в усіх життєвих ситуаціях, які тільки можливі, тим не менш, передбачає... що саме взаєморозуміння, що досягається у мові, в кожній можливій мовній грі апріорі пов'язане з правилами, які не можуть вперше встановлюватися за допомогою «конвенцій», а перш за все, самі роблять можливими «конвенції» – наприклад, норму дотримання правил в соціальному контексті, а це, серед іншого, імплікує норму справжнього мовлення. Такі мета правила всіх конвенційно встановлюваних правил належать, на мій погляд, не до певних мовних ігор чи життєвих форм, а до трансцендентальної мовної гри необмеженої комунікативної спільноти» [5, с.220].

В межах співвідношення проблематики публічної сфери та сучасної комунікативної теорії зростає значення проблеми мас та еліт в умовах розбудови технократичного технологізованого суспільства. Еліти домінують над масами, використовуючи різноманітні шляхи і способи маніпуляції. Проте це призводить до нового безпрецедентного відчуження мас від управління, від цілей та завдань суспільства, які в умовах плюралістичної демократії генерують еліти. Виникає явище аномії мас і зниження їх інтересу до політичної проблематики. Врешті, втрачає легітимність політичний порядок в цілому. Тому, акцентуючи увагу на комунікативній теорії, ми акцентуємо увагу на нових цінностях і цілях політики, які виходять за межі аспекту маніпуляції як досягнення цілей політики. Один з провідних представників комунікативної теорії К.-О. Апелъ вказує «...що успіх у політичній сфері – справа ціннісно нейтральної гри влади...не дивно...якщо «одинокі маси»... будучи веденими не «зсередини» а «ззовні»... вони дозволяють маніпулювати собою в душі поведінки споживачів» [5, с.280].

Важливою передумовою розумності та загальноприйнятності політичних суджень є, згідно К.-О. Апелъ, «...логіка – а з нею одночасно всі науки та технології – передбачає етику у якості умови власної можливості...Логічна значущість аргументів не може бути доведена, якщо в принципі не передбачається спільнота мислителів, здатних до інтерсуб'єктивного взаєморозуміння і формування консенсусу. Навіть фактично самотній мислитель в змозі пояснити і довести свою аргументацію лише остільки, оскільки він може у критичній розмові «душі з самою собою» (Платон) інтеріоризувати діалог потенційного аргументаційної спільноти. Тут прояснюється, що значущість мислення наодинці принципово залежить від виправдання мовних висловлювань в актуальній аргументаційній спільноті. Той, хто «лише один», не може ні слідувати правилу, ні у межах певної при ватної мови наділяти своє мислення значущістю; більш того, всі ці процеси принципово публічні» [5, с.301].

В межах комунікативної теорії як соціально-філософської концепції міститься важливе положення щодо інтеріоризації аргументації як ключової практики соціального життя людини. Аргументування, як спосіб раціонального спілкування,

донесення своєї думки та переконання співрозмовника, стає важливим інструментом публічної сфери, практично готовим зразком для встановлення стандартів публічної поведінки. Ці стандарти встановлюються природним шляхом через можливості інтерсуб'єктивного взаєморозуміння, тобто, аргументація це єдино можливий шлях функціонування індивідів у публічній сфері, своєрідний код нової публічної поведінки. На думку Ю. Хабермаса, «досвід збільшення диспропорції між потребою управління та його ефективністю поглиблює усвідомлення кризової форми процесу зростання та спонукає до потреби виявлення такого модусу самоуправління, який би не блокував сам себе; і, нарешті, досвід суперечності між універсалістськими принципами легітимації та партикуляризмом політичної влади, згідно з яким» [6, с.349].

Комунікативна теорія також є інструментом оновлення інтересу до пострадянського контексту політичного управління. На пострадянському просторі відсутні засоби та практики публічної поведінки і виникає потреба у розширенні публічних інтеракцій, нове усупільнення влади, яке може здійснюватися через збільшення участі громадськості у прийнятті рішень. Саме доктринальна основа комунікативної прагматики є основою поширення стандартів публічності на політичну сферу пострадянського простору. Міркування ефективності управління та легітимації політико-системних практик, на думку Ю. Хабермаса, не виключають існування публічної сфери. «...Позаяк не системи взагалі, а соціокультурні системи, які керуються медіумами мовленнєвої комунікації зі спрямованими до істини висловлюваннями соціалізованих індивідів, що утворюють субстрат світової історії, єдність історії, що намічається, не може визначатися лише системами зростаючої взаємозалежності і посиленням ефективності управління (як світове суспільство у Лумана). Саме розвиток, що несе в собі кризу зростання диспропорції між потребою в управлінні та ефективністю управління, дає можливість знову підтвердити правомірність фігур мислення в історії, а саме моделі усвідомленого вирішення кризових проблем шляхом зміни саморефлексивних механізмів контролю, а це означає для сучасного капіталізму: доповнення і заміну обмежених адміністративних форм регулювання конфліктів шляхом воз'єднання інстанцій планування з дискурсивним» - вказує німецький вчений [6, с.353].

Крім пострадянського та транзитивного контексту важливість узгодження дій влади із життєдіяльністю громадськості є важливою через процеси глобалізації як мегатенденції управління, які, знову ж таки, виштовхують маси та громадські асоціації з публічного простору. В цей же період знижується і ефективність управління, оскільки управлінські структури втрачають зворотний зв'язок із громадськими структурами і дискурс є старим, забутим шляхом для узгодження позицій урядів та глобальних інституцій із глобальною публічною сферою, яка проходить процес інституалізації та перетворення людства на справді глобальну систему через появу інформаційно-комунікаційних засобів.

Вектором розвитку такої системи, згідно настанов комунікативної теорії, має стати ідеальна комунікативна спільнота. Як стверджує К.-О. Апель, «другий вимір комунікативного опосередкування значущості (а саме досягнення консенсусу, зорієнтованого на принцип універсалізації) передбачає як регулятивний принцип ідею необмеженої ідеальної комунікативної спільноти; більше того, ця ідеальна спільнота має бути до того ж контрфактичною передумовою уявлення про ідеальні умови дискурсу в кожному реальному дискурсі, в якому йдеться про аргументативне вирішення чи критичне перевіряння домагань значущості – домагань істини і нормативної правильності, - і це має бути, хоча ідеальна комунікативна спільнота як регулятивна ідея ніколи не може бути реалізована в просторі і часі, а тому не може бути помислена як факт...можна говорити про трансцендентальний комунітаризм, чи про трансцендентальну філософію інтерсуб'єктивності в сенсі суто узагальненої взаємності»[7, с.381].

Таким чином, в межах комунікативної теорії, публічна сфера отримує перспективу інституалізації комунікативного дискурсу як вагомої та поширеної соціальної практики. Соціальне життя, як дискурсивне, може стати підґрунтям публічної політичної сфери в будь-який момент тому, що це є природним шляхом людського спілкування. Саме на основі практик соціальної публічної сфери дискурсу політична суспільна сфера отримала конкретні форми своєї реалізації на основі комунікативної теорії сучасності розгортається максимальний результат розвитку публічної сфери неупереджених рівноправних гравців, які не мають переваг одного над одним, окрім переваги раціонального аргументу. Саме формулювання публічної політичної сфери у такий спосіб, дає змогу побудови стійкої та структурованої концепції політики, в якій критеріями походження прийнятних рішень будуть рішення, прийняті шляхом раціональної інституалізованої дискусії.

Сучасна теорія політики отримує значний імпульс для розвитку на підставі методологічних підвалин, які містяться у соціальній філософській комунікативній теорії. Основними рисами цієї теорії, які мають політичні імплікації та тематизацію у предметній сфері публічності є аспекти етичної взаємодії індивідів у сучасному світі, універсалізація понять та мовленнєвої діяльності, набуття значущості локальними контекстами та перетворення структури політики на міжособистісну та інтерсуб'єктивну. Проективність комунікативної теорії щодо політики не повинна наражатися на сумніви сучасних політичних аналітиків, оскільки детальна розробка проблем політики на базі універсальної трансцендентальної прагматики та етики дискурсу є таким самим завданням, як і застосування положень комунікативної теорії на предметному тлі інших соціально-гуманітарних дисциплін. Вивчаючи універсальні настанови демократичної публічності на основі комунікативної теорії, потрібно брати до уваги контекстність філософської теорії комунікації, розвиненої Юргеном Хабермасом та Карлом Отто Апелем. Разом з тим, ця теорія комунікації, розвинута в 60-80-ті роки ХХ століття, теорія комунікативної дії, зберігає актуальність для політичної системи сьогодення. Фундаментальне завдання політики – інтеграція суспільства не є вирішеним на основі соціально-психологічних та політичних маніпуляцій, тому, звернення до технологій неупередженого дискурсу та міжособистісної взаємодії є основою нового політичного устрою майбутнього суспільства, в якому комунікаційні технології дають змогу побудувати нову публічну сферу.

Комунікативна теорія сучасності розкриває нові горизонти для традиційних питань політичної філософії: таких, як раціональна дія в політиці та проблема співвідношення бажаного та потрібного в суспільстві. Отже, оптимізація співвідношення раціонального та ірраціонального є перспективною проблемою теорії публічної сфери, розвиненої на основі філософської теорії комунікативної прагматики. Також взаємодія предметної сфери публічності в політиці та фундаментальної філософської проблематики є прикладом синтезу двох близьких, але не тотожних, галузей гуманітарно-

соціального знання.

1. Сарновська С.О. Сучасна соціальна комунікативна культура (філософсько-методологічний аналіз): Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / С.О. Сарновська; Ін-т філос. ім. Г.С.Сковороди НАН України. — К., 2000. — 18 с.
2. Сирінський Р.А. Комунікативна методологія як основа розробки неконфронтаційних моделей етнополітики: Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Р.А. Сирінський; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2002. — 17 с.
3. Клячин А.К. Політична комунікація як чинник трансформації політичних цінностей: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / А.К. Клячин; Дніпропетр. нац. ун-т. — Д., 2007. — 19 с.
4. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие. СПб. : Наука, 2000. — 345 с.
5. Апел К.-О. Трансформация философии / К.-О. Апел. — М.: «Логос», 2001. — 339с.
6. Габермас Ю. Про суб'єкта історії. Деякі міркування щодо хибних альтернатив / Ю.Габермас // Єрмоленко А.Н. Комунікативна практична філософія. Підручник. Вибрані тексти. — К.: Лібра, 1999. — С.346 – 355.
7. К.-О. Апел. Спрямування англо-американського «комунітаризму» в світлі дискурсивної етики / К.-О.Апел // Єрмоленко А.Н. Комунікативна практична філософія. Підручник. Вибрані тексти. — К.: Лібра, 1999. — С. 372–395.

SUMMARY

Tretyak O. PUBLIC SPHERE OF DEMOCRATIC SOCIETY: THEORETICAL APPROACHES IN A MODERN COMMUNICATIVE THEORY.

The article studies components of philosophical theory of communication, founded by K.-O. Apel and J. Habermas, which have a conceptual value for the political science theory of public sphere. Pre-conditions of embodiment of ideal communicative association are analysed within the limits of democratic society.